

Anthropological analysis of Iranian beliefs about death rituals in books of Iranian customs, beliefs, and brick-by-brick based on geographical culture

Reza Motamed¹, Mohammad Hadi Mansour Lakoorej², Vahid Rashidvash³

1. PhD Student in Anthropology, Department of Social Sciences, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: reza.motamed@iau.ir

2. Department of Social Sciences, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: m.mansouri@iauctb.ac.ir

3. Department of Social Sciences, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Email: Vah.rashidvash@iauctb.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Paper

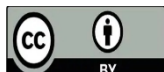
Article history:
Received: June 10, 2025
Revised: February 26, 2026
Accepted: May 30, 2026
Published: June 16, 2026

Keywords:
Rituals burial funeral
brick by brick death

Abstract

Considering that one of the concerns of man is to think about death. From the distant past to the present, man has established rituals and ceremonies to overcome the fear and anxiety caused by death and its belief, in order to quell his anxieties and continue on this turbulent path of life. The purpose of this research is to review and analyze the anthropological beliefs, customs and rituals related to death and burial. This article was prepared using a qualitative method and through library and document study. Its theoretical framework is based on the theories of Louis Strauss's structuralism, Malinowski's functionalism and Clifford Geertz's interpretivism. In this research, by studying various books and articles and examining the narratives of Henry Masse in the book Iranian Customs and Beliefs and Mahmoud Katiraei in the book Brick to Brick, an anthropological analysis has been presented on the subject of customs and rituals related to death, funerals and burials. And it shows how humans go through the stages of losing their loved ones and say goodbye to them using beliefs, rituals, and ceremonies. And some of these customs and rituals from the distant past to the present day, with slight changes, are still prevalent and have remained in place. And some have been forgotten.

How to cite: Motamed, R. Mansour lakoorej, M. H. and Rashidvash, V. (2026). Anthropological analysis of Iranian beliefs about death rituals in books of Iranian customs, beliefs, and brick-by-brick based on geographical culture.. *Geography and Regional Planning*, 16(63).488-509.
<https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.583959.4466>

Introduction

Death has always been one of humanity's greatest existential concerns, prompting the creation of rituals and ceremonies to alleviate the fear and anxiety associated with it. Throughout history, Iranian society has developed rich and diverse customs surrounding death, burial, and mourning, deeply rooted in cultural, geographical, and religious beliefs. However, despite the availability of valuable ethnographic sources such as Henri Massé's *Persian Beliefs and Customs* and Mahmoud Katiraei's *From Clay to Clay*, which document these traditions during the Safavid and Qajar periods, there is a lack of systematic anthropological analysis that interprets these rituals within a coherent theoretical framework. This study addresses the gap by examining how these death-related beliefs and practices have persisted, transformed, or disappeared over time, and why some rituals remain resilient while others fade. Drawing on structuralist, functionalist, and interpretivist perspectives, this research aims to provide a comprehensive anthropological analysis of Iranian death rituals, exploring their symbolic meanings, social functions, and adaptability across changing historical and cultural contexts.

Methodology

This qualitative research adopts a library-based and documentary analysis approach. The study examines two primary ethnographic texts: Henri Massé's *Persian Beliefs and Customs* (documenting Safavid to Pahlavi periods) and Mahmoud Katiraei's *From Clay to Clay* (focusing on Tehran's customs). Supplementary data were drawn from travelogues of European travelers, works by Iranian authors (e.g., Sadegh Hedayat), and various scholarly articles on Iranian funeral rites. The theoretical framework integrates three anthropological perspectives: Lévi-Strauss's structuralism (examining underlying symbolic structures), Malinowski's functionalism (analyzing how rituals address human needs), and Geertz's interpretivism (interpreting cultural meanings embedded in symbolic actions). This multi-theoretical approach enables a comprehensive

anthropological analysis of death rituals, their persistence, transformation, and social functions across Iranian history.

Results and Discussion

The findings reveal a rich tapestry of death rituals documented in Massé's and Katiraei's works, spanning from the Safavid to Qajar periods. These rituals encompass various stages: pre-death practices (facing the dying toward Mecca, reciting prayers, placing agate inscribed with Imam names under the tongue), washing and shrouding (using white burial garments, camphor, and sidr), funeral processions (carrying the bier with speed, reciting Quran, women mourning with disheveled hair), burial customs (placing brick under the head, pouring water on graves), and post-burial observances (seventh, fortieth, and annual ceremonies, lighting candles, distributing food). The anthropological analysis, framed through structuralism, functionalism, and interpretivism, demonstrates that these rituals serve multiple functions. Functionally, they address psychological needs by reducing anxiety about death, maintaining social cohesion through collective mourning, and establishing continuity between the living and the dead. Rituals like washing the corpse-rooted in Zoroastrian beliefs about contamination by the "Nasu" demon-evolved into Islamic practices using camphor and sidr, reflecting adaptive responses to changing religious contexts. Structurally, symbols such as white shrouds represent purity and transcendence, while actions like tearing one's collar symbolize sacrifice and submission to death's inevitability. The discussion highlights that many rituals persist due to their practical functions (e.g., rapid burial preventing disease spread) and emotional benefits (providing solace to mourners). However, some practices, like animal sacrifice or burying possessions with the dead, have transformed into charitable acts (distributing food to the living). The study concludes that death rituals in Iran demonstrate remarkable resilience, adapting to socio-economic changes while maintaining core symbolic meanings that help Iranians navigate the existential challenge of mortality.

Conclusion

This anthropological study of Iranian death rituals, based on Massé's and Katiraei's ethnographic works, reveals that beliefs and practices surrounding death, funerals, and burial have demonstrated remarkable continuity from ancient times to the present. Many rituals persist because they serve essential functions: reducing anxiety about mortality, maintaining social cohesion, and providing psychological solace to mourners. Practices such as washing and shrouding the corpse, funeral processions, lighting candles,

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation

and distributing charitable food have adapted to changing religious and social contexts while preserving their core symbolic meanings. However, some rituals have disappeared or transformed over time. The study confirms that death rituals are dynamic cultural phenomena, shaped by geographical, social, economic, and historical conditions, reflecting humanity's enduring need to confront mortality through meaningful collective practices.

of information and results, preparing a draft of the article.

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

تحلیل مردم شناختی باورهای ایرانی در مورد آیین مرگ در کتابهای آداب، معتقدات ایرانی و خشت تا خشت مبتنی بر فرهنگ جغرافیایی

رضا معتمد^۱، محمد هادی منصور لکورج^۲، وحید رشیدوش^۳

۱. دانشجوی دکتری مردم شناسی، گروه علوم اجتماعی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: reza.motamed@iau.ir

۲. نویسنده مسئول. گروه علوم اجتماعی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: m.mansouri@iauctb.ac.ir

۳. گروه علوم اجتماعی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: Vah.rashidvash@iauctb.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>با توجه به اینکه یکی از دغدغه‌های انسان اندیشیدن به مرگ است. انسان از گذشته‌های دور تا کنون، برای غلبه بر هراس و اضطراب ناشی از مرگ و باور آن، آیین‌ها و مناسکی را برپا کرده است تا به این وسیله اضطراب‌هایش را فرونشاند و در این مسیر پرتلاطم زندگی، ادامه راه دهد. هدف از این تحقیق، مرور و تحلیل مردم شناختی باورها، آداب و آیین مربوط به مرگ و تدفین می‌باشد. این مقاله به روش کیفی و با مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی تهیه شده است. و چارچوب نظری آن بر اساس نظریات ساختارگرایی لویی اشتراوس، کارکردگرایی مالینوفسکی و تفسیرگرایی کلیفورد گیرتز می‌باشد. در این تحقیق با مطالعه کتابها و مقاله‌های مختلف و بررسی روایت‌های هانری ماسه در کتاب آداب و معتقدات ایرانی و محمودکتیرایی در کتاب خشت تا خشت، تحلیلی مردم‌شناختی در موضوع آداب و آیین مربوط به مرگ، تشییع جنازه و تدفین ارائه شده است و نشان می‌دهد که انسان چگونه با استفاده از باورها، آیین و مناسک، مراحل از دست دادن عزیزان خود را سپری کرده و با آن‌ها وداع می‌کند. و بعضی از این آداب و آیین‌ها از گذشته‌های دور تا امروز با توجه به نیازها و کارکردشان، تفسیرهای متفاوت از آن‌ها و ساختار جامعه، با اندک تغییراتی همچنان رایج هستند و پابرجا مانده‌اند. و بعضی به دست فراموشی سپرده شده‌اند.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۳/۹۰</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۲/۰۷</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۳/۰۹</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۳/۲۶</p> <p>کلیدواژه‌ها: آداب و آیین تدفین تشییع جنازه خشت تا خشت مرگ</p>

استناد: معتمد، رضا، منصور لکورج، محمد هادی و رشیدوش، وحید. (۱۴۰۵). تحلیل مردم شناختی باورهای ایرانی در مورد آیین مرگ در کتابهای آداب، معتقدات ایرانی و خشت تا خشت مبتنی بر فرهنگ جغرافیایی. *جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای*، ۱۶(۶۳): ۴۸۸-

DOI:10.22034/jgeoq.2026.583959.4466.۵۰۹

© نویسندگان.

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

مقدمه

باورها، آداب و آیین از روزگاران گذشته تاکنون دائما در حال تغییر و دگرگونی بوده‌اند؛ و مردم هر سرزمینی با توجه به موقعیت جغرافیایی و پیشینه فرهنگی و اجتماعی خود آداب، آیین و باورهایی را به کار گرفته‌اند تا کیفیت زندگی خود را ارتقا دهند و در این پلکان تکاملی فرهنگی هر کدام از انسان‌ها در یکی از پله‌های آن توقف کرده و در همانجا بساط زیست خود را فراهم کرده‌اند و با سختی‌ها و مشکلات خود کنار آمده‌اند. کتابهای آداب و معتقدات ایرانی و خشت تا خشت آداب و آیین مردم ایران در دوره صفویه و قاجار را نشان داده‌است و در این تحقیق آیین‌ها و مناسک مربوط به مرگ، تشییع جنازه و تدفین، مورد مطالعه و تحلیل مردم شناختی قرار گرفته است. آیین‌ها و مناسک سرشار از نمادها و نشانه‌ها هستند و هر عمل آیینی جلوه‌ای از اندیشه‌های بنیادین انسان است. و بهترین انگیزه برای برپایی اجتماعات انسانی هستند. (رفیع فر و کمالو، ۱۳۹۳: ۲۸) گورها و گورستان‌ها بیش از آنکه محلی برای خاکسپاری مردگان باشند. ذهن و زندگی زندگان را به خود مشغول می‌کنند آثار به جامانده از گورهای قدیمی نشان می‌دهند که مراسم و آیین‌های مربوط به مردگان و اعتقاد به جهان پس از مرگ، از گذشته‌های دور تا امروز در زندگی انسان حایز اهمیت خاص و پدیدآورنده باورهای اساطیری بوده است، یافته‌های باستان‌شناسی، کتابها و روایات، نشان‌دهنده تنوع فراوان عقاید مربوط به مرگ، آیین سوگواری و شیوه‌های تدفین‌اند. (معقولی و طاووسی، ۱۳۸۷: ۱۵۰) درقبرها ابزارهای استخوانی و مجسمه های کوچک وجود داشته‌است که نشانگر این‌است که آنها برای رفتن به دنیای دیگر با لباس و ابزارها مجهز شده بودند. آیا قبر، هنر، ابزارهای پیچیده، باورهای مذهبی و بطور کلی تمامی پدیده‌های فرهنگی که در طول چند هزار سال ظاهر شده‌اند نشانه‌های پیدایش شکل جدیدی از تفکر می‌باشند؟ (دوریته، ۱۳۸۳: ۲۱۰) احتمالا زمانی وجود داشته است که انسان بدوی نمی‌دانسته که مرگ او حتمی است. و اقوام وحشی مرگ را یک امر طبیعی نمی‌دانستند و فکر می‌کردند این کار بوسیله یک دشمن انجام شده است. در میان بومیان استرالیایی اثری از اعتقاد به مرگ طبیعی وجود ندارد. هر قدر مرد و زنی پیر و فرتوت باشند وقتی مرگ آنها فرا می‌رسد اولین فکری که به ذهن می‌رسد این‌است که مرگ آنها مولود سحر و افسون یک دشمن بوده‌است. و آنانی که مسئول مرگ یک خویشاوند شناخته می‌شدند می‌بایست به مجازات مرگ یکی از خویشاوندانشان رضا دهند. هنگامی که مرگ یک انسان بهای صلح و دوستی بود، یک جامعه انسانی برای جلوگیری از یک اقدام انتقامی و عواقب خونینش، یکی از اعضاء خود را بعنوان سپربلا یا قربانی تقدیم می‌کرد. بر حسب یک رسم، قربانی در صورت امکان، زنده به دشمن تحویل داده می‌شد و دشمنانی که بدینگونه تسکین پیدا کرده بودند وی را وادار می‌کردند که برای آتشی که می‌بایست در آن سرخ شود گودالی حفر کند و سپس او را با تمام تشریفات که لازمه یک دشمن اسیر شده در کارزار بود قربانی می‌کردند و آنگاه او را می‌خوردند. بسا اتفاق می‌افتاد که مردی داوطلبانه خودش را تسلیم می‌کرد و بدینگونه برای نجات قوم و قبیله‌اش از انتقام خونین، زندگی خود را فدا می‌کرد. به مرور زمان، جانشینی در هئیت یک حیوان، برای قربانی انسانی یافتند. و بعد ها در ازدواج‌ها و مراسم عمومی صلح، یک حیوان یا پرندهای را برسم یادگار قربانی می‌کردند. و در بعضی جوامع بند انگشت به جای تمامی وجود شخص، قربانی شده است دریدن سر و صورت خود و خویش‌آزاری، همان مقصودی را انجام می‌داد که قطع بندهای انگشت و سایر قسمتهای بدن. این کارها غالبا مراسم عزاداری نامیده شده‌اند و بعضی وقتها با ورزش‌ها و بازی‌های مربوط به مراسم کفن و دفن توأم بوده‌اند. فریزر می‌گوید «در فوجوتا جزیره‌ای در جنوب اقیانوس آرام، هنگامی که مرگ و میری روی می‌دهد دوستان متوفا از طریق خراشیدن صورت و سینه و بازوان خود با صدفها اندوه خود را ابراز می‌کنند. بتدریج ناقص‌العضو کردن، خراشیدن سرو صورت و خونین و مالین کردن خویش جای خود را به اشکال معتدل تری از مجازات نفس و کفاره دادن بخاطر مرگ و میر افراد داد؛ به کارهایی نظیر گریستن، شیون کردن و غیره و خراشیدن صورت و کندن موی سر و گریستن که غالبا با رسم در آغوش گرفتن همدیگر توأم بود. (رید تولین، ۱۳۶۳) گذشتگان ما در برابر مرگ عزیزان، واکنشهایی داشته‌اند که در پیوند با مفاهیم آیینی و فرهنگی می‌باشد رفتارهایی مثل دستمال

سیاه در دست گرفتن، انداختن شال سیاه به گردن، آویختن پارچه‌ها و پرچم‌های سیاه بر سردرها، تاج و کلاه بر زمین زدن، گریبان خود را پاره کردن، به سر و صورت خود زدن، اطعام دادن به مردم، مراسم سوم و چهلم و سالگرد گرفتن، دفن کردن همسر میت، انداختن همسر متوفا در چاه، دفن کردن شخص متوفا در خانه، وغیره که پس از مرگ نزدیکان، از طرف بستگان مشاهده می‌شود. (علی میرزایی و همکاران، ۱۳۹۷: ۴۷) در روزگار باستان، مردم، پنج روز قبل از نوروز، با چراغ به گورستان می‌رفتند، اشک می‌ریختند و سوگواری می‌کردند. و باور داشتند که بعد از این پنج روز، نوبت شادی دوازده روزه است و جهان به نظم و باروری بازمی‌گردد و این مصادف بود با بازگشت کیخسرو از تخمه سیاوش، حاجی‌فیروز نوروزی ما باز مانده سنتی همان خدای شهید است. روی سیاه او نشانه‌ای است از بازگشت وی از جهان مردگان و لباس قرمز نشانه‌ای از خون و زندگی مجدد. (معقولی و طاووسی، ۱۳۸۷: ۱۵۱) امروزه در کهگیلویه‌زنانی هستند که در مجلس عزاء، تصنیف‌هایی قدیمی با آهنگی غمناک می‌خوانند و مویه می‌کنند و این رسم را سوسیوش (سوغ سیاوش) می‌خوانند (مسکوب، ۱۳۷۵: ۸۱) سیمین دانشور نیز در رمان سووشون، اشاره می‌کند که «این آیین هنوز در برخی مناطق استان فارس برگزار می‌شود.» (معقولی و طاووسی، ۱۳۸۷: ۱۵۱) ایرانیان گذشته، مرگ را تولدی دیگر فرض می‌کردند و از این رو درگذشتگان را به صورت جنین در رحم، در خاک می‌گذاشتند تا به همان شکل که به دنیا آمده‌اند به جهان دیگر بروند. (فره‌وشی، ۱۳۷۴: ۳۲) با مرور آداب و مناسک مربوط به مرگ این سوال مطرح می‌شود که چرا بعضی از این آیین‌ها از گذشته‌های دور تا امروز پایدار باقی مانده‌اند؟

پیشینه تحقیق

هانری ماسه و کتاب آداب و معتقدات ایرانی از دوره صفویه تا پهلوی

مراجع و منابع هانری ماسه در تالیف این کتاب به سه گروه تقسیم می‌شود

۱- آثار نویسندگان ایرانی مانند صادق هدایت، ملک الشعرای بهار، سعید نفیسی، کوهی کرمانی و کلثوم‌ننه، لقمان‌آدم،

انجوی شیرازی و....

۲- سفرنامه‌های جهانگردان مانند شاردن، ویلسن، کری، بیشاب، اولئاروس، ویلسن و بینینگ، فرانکلن، نیکتن، پولاک،

شلیمر، موریه، دمزون، سرنا، نردن، اوزلی، درویل و.....

۳- مشاهدات، تصورات و مسموعات شخص مولف در اقامت‌هایش در شهرهای تهران، همدان، شیراز، مشهد، اصفهان و...

همچنین کار میدانی او بر روی طبقات مختلف مردم بوده است. (ماسه ۱۳۹۱)

محمود کتیرایی و کتاب خشت تا خشت

نام کتاب خشت تا خشت به گفته «کتیرایی» گویای زاد و مرگ است. از خشت افتادن، در خشت افتادن و به خشت افتادن به معنی زاده شدن و این از آنجا پدید آمده است که چون زایمان زن پابزا فرا می‌رسید، او را سر خشت می‌نشاندند، و سر بر خشت گذاشتن به معنی مردن است و هنوز هم در هنگام به خاک سپردن مرده، خشتی یا آجری زیر سر مرده و خشتی در زیر کمر او می‌نهند، شب آن روز هم که مرده را به خاک می‌سپردند کسانش بر جای او خشتی می‌نهادند موضوع این کتاب آداب و معتقدات و رسوم مردم تهران می‌باشد هر چند که بیشتر مردم تهرانی از شهرستان‌های مختلف وارد تهران شده‌اند و آداب و رسوم خود را به همراه آورده‌اند. کتیرایی در این کتاب از آثار صادق هدایت، و گفته‌های خواهرزاده‌شان اختراالملوک و خاله‌هایشان و همچنین از مقالات بلوکباشی، علی جواهر کلام و ماهوش خانم و..... استفاده کرده است. (کتیرایی، ۱۳۷۸) کتابهایی مانند کلثوم ننه جمال خوانساری، حاجی بابای میرزا حبیب اصفهانی، نیرنگستان و فرهنگ عامه صادق هدایت نمونه‌هایی از کتابهایی هستند که

فرهنگ عامه و آداب و رسوم مردم ایران را بیان کرده‌اند و همچنین سفرنامه شاردن، سفرنامه پولاک سفرنامه حاج ابراهیم بیگ و انواع سفرنامه‌هایی که توسط سیاحان اروپایی نوشته شده است آداب و رسوم ایرانیان را بیان کرده‌اند. ولی هیچ کدام تفسیر مردم‌شناختی بر آن نداشته‌اند.

محمد مهدی توسلی (۱۳۹۵) آیین‌های گذر در ایران و هند از تولد تا مرگ را مورد بررسی قرار داده‌است. مهدی رضایی (۱۳۸۴) آیین تدفین اقوام باستان را مطالعه کرده است. الهام علی میرزایی و همکاران (۱۳۹۷) آیین و آداب سوگواری در قصه‌های عامیانه را تشریح کرده‌اند. راضیه فرهی و همکاران (۱۴۰۰) مناسک مربوط به مرگ را از دوره زرتشتی به دوره اسلام مطرح کرده‌اند. نادیا معقولی و محمود طاووسی (۱۳۸۷) مرگ و آیین‌های مربوط به آن را در ایران باستان بررسی کرده‌اند. آل حسن و ایل بیگی پور (۱۴۰۰) سنت تدفین در میان کوچندگان بختیاری را در مقاله‌ای بررسی کرده‌اند همچنین در این تحقیق کتابها و مقالات بسیاری در زمینه مبانی انسان‌شناسی، آداب و فرهنگ، نمادها و آیین، خانواده ایرانی، مرگ و تدفین و..... مورد مطالعه قرار گرفته است.

روش تحقیق

نویسندگان این دو کتاب به مردم‌نگاری پرداخته‌اند. و مشاهده، مصاحبه، جمع‌آوری متون از لابه‌لای کتاب‌ها و سفرنامه‌ها و اسناد و مدارک، همه از ابزارهایی هستند که مولفین از آنها استفاده کرده‌اند. انسان‌شناسی نیازمند استفاده از روش‌های کیفی است چرا که یک انسان‌شناس قبل از هر چیز محتاج ورود به میدان و مکان مورد تحقیق و برخورد مستقیم و رویارو با عوامل و افراد موجود در آن‌جا است. (انصاری، ۱۳۸۱: ۱۸۹) روش کار در این تحقیق روش کیفی، مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی می‌باشد.

چارچوب نظری تحقیق

چارچوب نظری این تحقیق بر اساس نظریات ساختارگرایی لوی اشتراوس، کارکردگرایی مالینوفسکی و تفسیرگرایی کلیفورد گیرتز می‌باشد

اشتراوس می‌گوید عناصر سازنده فرهنگ به ورق‌های بازی شباهت دارند که می‌توان با آنها به بازی‌های فراوانی پرداخت، اما در عین حال تعداد بازی‌ها محدود است. (فرید، ۱۳۸۸: ۱۳۲-۱۳۰) مالینوفسکی فرهنگ را ابزاری تعریف می‌کند که «به انسان امکان می‌دهد به بهترین صورت مشکلات محسوس و ویژه‌ای را که در راه ارضای نیازهای خود به ناچار، در محیط خویش با آن‌ها روبه‌رو می‌شود از میان بردارد» به باور مالینوفسکی، نهادها و عناصر منسجم آن‌ها که به دست انسان به وجود می‌آیند در واقع پاسخ‌هایی به نیازهای ابتدایی و یا به نیازهای اشتقاقی و فرهنگی اوهستند. (ریویر، ۱۳۸۴: ۷۸) کلیفورد گیرتز فرهنگ را نظامی از مفاهیم تعریف می‌کند که در غالب نمادها بیان می‌شود و به انسان‌ها امکان می‌دهند که با یکدیگر ارتباط برقرار کنند فرهنگ از خلال نمادهای خود جهان را در ذهن انسان‌ها معنی‌دار کرده و آنها را قادر به شناخت و درک آن می‌کند. (فکوهی ۱۳۸۲: ۲۵۷) و آیین‌ها و باورهای مردم ایران در دوره صفویه و قاجار در گذر زمان، آنها را قادر نموده تا نیازهای زندگی خود را برآورده و با تفسیری که در مورد آنها دارند زندگی را معنا دار کرده و بر مشکلات زمان خود غلبه کنند.

یافته‌های تحقیق

آداب مرگ، تشییع جنازه و تدفین

مطالعه گورستان‌های جوامع گذشته و کنونی به باستان‌شناسان و انسان‌شناسان برای شناخت ساختارهای اجتماعی و فرهنگی آنان یاری می‌رساند. (آل‌حسن و ایل‌بیگی‌پور، ۱۴۰۰: ۳۲) در تپه سیلک نزدیک کاشان، گورهایی دیده شده که در کف اتاق حفر شده‌اند و این نشان می‌دهد که خانواده، ارواح گذشتگان را در خوراک و مراسم دیگر زندگان سهیم می‌دانستند. (اسماعیل‌پور، ۱۳۷۷: ۷۶) مردم بومی ایران، مردگان خود را نزدیک اجاق خانه دفن می‌کردند، تن مرده را با اکسید آهن سرخ‌رنگ می‌کردند و چیزهایی که فکر می‌کردند به آنها نیاز دارد را در اطرافش می‌گذاشتند. (فره‌وشی، ۱۳۷۴: ۲۳) و گورها به سه شکل حفره‌ای، خمره‌ای و حفره‌ای با پوشش سنگی بود. مردگان بسته به موقعیت خورشید به پهلولی چپ یا راست دفن می‌شدند. ظروف و اشیای زینتی بالای سر مرده یا نزدیک دهان او و یا روی شکم نهاده می‌شد. پاهای مرده را خم می‌کردند و یکی از دست‌هایش را به دهانش نزدیک می‌ساختند. (شرف‌الدین، ۱۳۷۹: ۱۵) رسم مرده‌سوزی در دورانی که اقوام هند و ایرانی زندگی مشترک داشتند وجود داشته‌است. دلیل بارزتر حاکی از وجود مرده‌سوزی واژه دخمه است که در اصل به معنی هیزم است که نسای (جسد) مرده را بر روی آن می‌سوزاندند. (رضی، ۱۳۸۲: ۴۱) دخمه در فارسی به معنی گور است که با لفظ داغ به معنای سوزاندن هم‌ریشه است و این مربوط به زمانی است که مردگان را می‌سوزانده‌اند. رسم سوزاندن مردگان از بین رفته، اما لفظ دخمه به جا مانده است. (خانلری، ۱۳۶۵: ۱۰۲) در روزگاران قدیم که آریاییهای ایرانی و هندی با هم می‌زیستند رسم سوزاندن مردگان در میان ایشان رواج داشته و بعدها که آریاییهای ایرانی به سرزمین ایران مهاجرت کرده‌اند مانند بسیاری از رسوم دیگر به دستور زردشت تغییر کرده است. (مشکور، ۱۳۴۷: ۹۲) گذشتگان ما در قصه‌ها (مشدی‌گلین خانم و جامع‌الحکایات) پشت سر جنازه حرکت می‌کردند و شرکت در مراسم تشییع جنازه را نوعی ثواب اخروی برای خود و میت می‌دانستند. (علی میرزایی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۵) ایرانیان برای سوگواری، به خانه متوفی می‌روند آتش تطهیر افروخته می‌شود چراغی در آنجا روشن می‌شود و گلدانهایی انباشته از گل در کنار این چراغ گذاشته می‌شود روز سوم هنگام عصر پس از خواندن دعاها عطایا و هدایای خویشان و دوستان را برای یادآوری خاطره متوفی اعلام می‌دارند (مظاهری، ۱۳۷۷: ۲۳۷) در گذشته از دو رنگ سفید و زرد برای کفن استفاده می‌کردند و این رنگها را شادی آفرین می‌دانستند و اعتقاد داشتند مردگان با این لباس‌ها در جشن‌های آنها حضور پیدا خواهند کرد. (هینلز، ۱۳۷۳: ۱۷۶) ایرانیان گذشته‌ما، با دفن کردن میت در خاک و پوشاندن کفن سفید، میت را با تقدس خاصی وارد مرحله جدیدی از زندگی خود می‌کردند. در باور آنها غسل میت نشانه تولدی نو و آغاز مرحله جدیدی از حیات میت است. و دنیا محل آلودگی و آخرت، مکانی مقدس است. (علی میرزایی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۶) گذشتگان، مرده را به طرز درهم و پیچیده‌ای در کف اتاق دفن می‌کردند و برای راحتی متوفی خوردنیهای جامد و مایع را در دسترس او می‌گذاشتند. به تدریج قبرها دیگر در زمین کف‌خانه حفر نمی‌شد. چند صدمتر دور از شهر، گورستان که بمنزله شهر مردگان بود قرار داشت. اموات با لوازم و زینت آلات، دفن می‌شدند. (راوندی ج ۱، ۱۳۸۲) بازماندگان چون قدرت تحمل دوری از اموات خود را نداشتند، اجساد را مومیایی می‌کردند و جسد مومیایی شده را، در خانه میت قرار می‌دادند و او را با زیورآلات می‌آراستند. فکر می‌کردند با روشن کردن شمع و چراغ بر روی قبر تا سه شب، می‌توانند راه میت را هنگام رفتن به جهان پس از مرگ روشن کنند. (علی میرزایی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۹-۶۴) زردشتیان اعتقاد دارند که روح تا سه روز در اطراف تن می‌ماند و بعد بدن را ترک می‌کند و به دیار باقی می‌شتابد. صبح روز چهارم روان مرده به سر پل چینوت می‌رسد. در اینجا فرشته‌مهر، ترازوی عدالت به دست، فرشتگان سروش، در مقام دادستان و رشن، در نقش وکیل مدافع روان، بسیار عادلانه داوری می‌کنند و روان در گذشته، بسته به اینکه کفه کارهای نیک یا کارهای بد او سنگینی کند، به وهیستم مینو (بهشت) و یا اچیشتم مینو (دوزخ) فرستاده می‌شود تا پادافره خویش را به قانون ابدی بگیرد. (علیپور، ۱۳۸۵: ۱۲) (در داوری، سخنان و اندیشه‌ها و نیات نیز به حساب می‌آیند. اعمال وزنه سنگین دارد، اما اندیشه‌های بد کفه گناه و سخنی

محبت آمیز کفه ثواب را سنگین‌تر می‌سازد. (بویس ۱۳۴۸: ۱۶۸) در وندیداد (فرگرد ۸، بند های ۱۴-۱۸) از سگ‌دید صحبت شده که نشان‌دادن پیکر مرده است به سگ و جلوی تابوت، سگی را تا دخمه می‌بردند. (Modi, 1922: 61) سگ باید سفید با گوش‌های زرد باشد. هنگامی که چشم سگ به جسد مرده افتد، دروج نسو به صورت مگسی به سرزمین شمال می‌گریزد (دارمستر، ۱۳۴۸: ۱۱۲) از پیش از بیرون بردن جسد از خانه تا رساندن آن به دخمه، این سگ باید به دنبال آن برود. (soderblome, 1911: 502) آیین سگ‌دید مورد انتقاد مسلمانان بود و یکی از دلایل زرتشتیان برای این کار تأیید مرگ متوفی به وسیله سگ اعلام شده است. و این کار تا قبل از دورانی که گواهی پزشکی مرگ متوفی را تأیید کند رواج داشت. و یکی از دلایل هم می‌تواند این باشد که سگ تا قبل از خاکسپاری، جسد را از تاثیر عوامل اهریمنی و لاشخورها نگهداری می‌کرد. (فرهی و همکاران ۱۴۰۰: ۱۴۶) بالای دخمه کاملاً باز است و آفتاب می‌تابد و درون آن سه ردیف بریدگی برای مردان و زنان و کودکان تعبیه کرده‌اند. در وسط دخمه، چاهی بزرگ و عمیق به نام استودان حفر شده است. مرده‌کش‌ها، پس از نهادن جنازه در بالای برج، از دخمه خارج می‌شوند. کرکس‌ها و دیگر لاشخورها بلافاصله بر سر مرده فرود می‌آیند و گوشت و پوست و امعا و احشای او را به کام می‌کشند و استخوان‌های او به جا می‌ماند مرده‌کش‌ها روز بعد به دخمه می‌روند و استخوان‌ها را به استودان می‌افکنند. (رضایی، ۱۳۸۲: ۱۳۲). در دوران آشور معتقد بودند که اگر مرده را دفن نکنند و آزار رسانند تمام شهر گرفتار طاعون و وبا خواهد شد. بعضی حفاریهای مربوط به دوران هخامنشیان نشان می‌دهد که مردگان را با لباس دفن می‌کردند. پس از آنکه مرده را در طبقات محکم زمین دفن می‌کردند. روی آن را شفته می‌ریختند که ضخامت آن برحسب اهمیت اشیائی که با او دفن می‌کردند کم یا زیاد بود، و مرادشان از این عمل جلوگیری از دستبرد احتمالی دزدان بود مغولان پس از مرگ، مایحتاج زندگی را بطور نشانه، با آنها به خاک می‌سپردند. در گورستانهای اشکانی اموات را در تابوتهای سفالین دفن می‌کردند. مغولان مردگان را با مقداری هدایا و گوشت و کوزه‌هایی از شیر اسب به خاک می‌سپردند. (راوندی ۱۳۸۲ ج ۲)

آداب و مناسک مرگ و تشییع جنازه در کتاب هانری ماسه

- کراهت داشتن از بکار بردن لفظ مرگ و مردن
- بعد از مرگ یک نفر می‌گفتند: عمرش را به شما داد.
- اعلام مرگ در پشت‌بام و تلاوت آیاتی از قرآن
- رو به قبله کردن بستر شخص رو به موت و عمل تلقین
- خواندن دعا بر روی یک سنگریزه و گذاشتن آن بر روی قلب محتضر
- گریبان چاک کردن حاضران و گریه و مویه کردن
- ریختن آب مخلوط به تربت کربلا در دهان فرد محتضر
- ناله سردادن، گریه و مویه کردن، جامه دریدن چهره گل آلود کردن اطرافیان
- تظاهر به جامه چاک‌دادن، گل به کلاه زدن و موی کندن
- تعجیل در دفن کردن مرده سه ساعت یا یک روز بعد از مردن
- قرآن خواندن و روشن کردن چراغ در اطاق مرده
- شستشوی مرده با آب آمیخته به سدر، آب مخلوط به کافور و با آب خالص
- تهیه کفن از قبل و تبرک آن در ضریح مکه و کربلا که مزین به آیات قرآن در باره مرگ و رستاخیز است.
- شستن مرده به وسیله مرده‌شور یا در خانه و بیابان و باغ یا در مرده‌شورخانه

- گذاشتن مرده در نعش کش یا تابوت و یا یک صندوق بزرگ که نخل نام دارد و تشییع آن
- حمل تعدادی علم که تیغه‌هایی از مس و یا روی دارند به نام پنجه‌علی و یا علم‌هایی که نام چهارده معصوم بر روی آنها نوشته شده است.
- بردن جنازه با سرعت و چیزی شبیه دویدن و گفتن الله الله
- حمل سی‌جزء قرآن و تلاوت آیات قرآن در پشت سر مرده
- حرکت زنانی که گریه و مویه می‌کنند و گیسو می‌کنند.
- آوردن اسب محبوب متوفی در حالی که به زین و یراق مجللی آراسته است.
- پذیرایی با گلاب و قهوه از کسانی که برای تسلیت آمده‌اند.
- نواختن موسیقی عزا در واپسین دم بیماران
- ۷ بار شستشو دادن جسد و بعد در کفن پیچیدن آن
- سوزاندن کافور و عطرها و دیگر بر روی گور
- سیاه‌پوشیدن در مراسم عزا و بعد از آن
- ممنوع بودن حنا بستن و بزک کردن و کوتاه کردن مو
- تراشیدن ریش و نپذیرفتن دعوت
- بردن مردان به گرمابه در روز نهم و تراشیدن سرو ریششان و جامه‌های نو به تن کردن
- ادامه ناله و ندبه تا روز چهارم
- ختم‌گرفتن مردانه در تالار بزرگ و ختم‌زنانه در اندرون‌خانه
- گرفتن مراسم هفته و چله و سال و خواندن قرآن و بردن خرما و حلوا به سر قبر
- غروب پنج‌شنبه بر سر گور رفتن و خواندن فاتحه و پخش خرما و شیرینی و آب روی گور ریختن
- اگر موقع حرف زدن از مرده، عطسه بزند بگوید الحمدلله رب العالمین و گرنه خودش خواهد مرد.
- اگر در خواب مرده‌ای را ببیند باید از شست پای او بچسبید تا او از جهان دیگر سخن بگوید.
- اگر در خواب ببیند مرده‌ای چیزی به او داد زندگی پر رونقی خواهد داشت.
- اگر تمام شب خوابتان نبرد نشان می‌دهد یکی از مردگان خانواده در عذاب است.
- روشن کردن چراغ در شب جمعه، چون ارواح مردگان شب جمعه به خانه‌های خود سر می‌زنند.
- شب نباید به گورستان رفت چون روح مردگان به آنجا می‌آیند.
- پارس کردن سگ‌ها در صبح زود یعنی عزرائیل را می‌بینند.
- نشستن جغد بر بالای درخت یا بام خانه و ناله سر دادن اعلام مرگ کسی می‌باشد.
- اگر در خواب ببیند که مرده‌ای شخصی را صدا زد و با خود برد آن شخص خواهد مرد.
- اگر پدر و مادری یک یا چند فرزند خود را از دست بدهند بر عمر پدر و مادر افزوده خواهد شد.
- اگر مرده نزدیک مردن دیدگانش باز باشد یعنی هنوز از این دنیا دل نکند.
- در دهان شخص مشرف به موت عقیقی می‌گذارند که نام دوازده امام بر روی آن منقوش است.
- اگر مرده قیافه بشاش داشته باشد به بهشت رفته است.
- اگر مرده قیافه درهمی داشته باشد نشان اینست که کفاره گناهان خود را می‌پردازد.

- اگر شخصی بعد از تحمل یک بیماری طولانی بمیرد یک سر به بهشت می‌رود.
- اطفالی که می‌میرند تبدیل به پرنده می‌شوند و از فرشتگان بهشت می‌خواهند که پدر و مادرشان را نیز وارد بهشت کنند و فرشتگان این درخواست را قبول می‌کنند.
- کسی که خودکشی می‌کند بین زمین و آسمان معلق خواهد ماند.
- اگر فوت هنگام روز باشد هرچه سریعتر مرده را در تابوت قرار می‌دهند
- اگر فوت در شب اتفاق بیافتد روی سینه مرده یک جلد کلام الله می‌گذارند قرآن می‌خوانند و شمعی بالای سر مرده روشن می‌کنند و او را تنها نمی‌گذارند..
- اگر روز جمعه مرده‌ای در خانه باشد به فال بد می‌گیرند و این پیش آمد را شوم و ناگوار می‌دانند.
- جلوی تابوت یک ران گوسفند و کمی آرد سرخ شده می‌گذارند.
- روز دوم فوت، حلوائی درست می‌کنند و پخش می‌کنند.
- اگر متوفی مسن باشد جوانان باید حتما از این حلوا بخورند تا آن‌ها هم به سن پیری برسند
- پخش کردن حلوا یا خرما دم درخانه متوفی برای خواندن فاتحه و صلوات توسط رهگذران
- روشن کردن شمع در اطاق‌ها، چون مرده‌ها در این شب از خانه خود دیدن می‌کنند.
- بعد از بیرون بردن مرده به جای آن یک آجر می‌گذارند و روی آجر تکه ای گوشت قرار می‌دهند.
- تابوت آدم خوب در موقع حمل سبک به نظر می‌رسد.
- تابوت را به دوش گرفتن و هفت قدم رفتن ثواب دارد.
- اگر کفن به دهان مرده بیفتد نشان نحوست است.
- آخرین آبی که به روی مرده می‌ریزند از کاسه ایست که مرده شور آن را عفو می‌نامد.
- اگر آب مرده شویی را در خانه‌ای غیر خانه مرده بریزند ساکنان آن خانه آن را ترک خواهند کرد.
- در محل شستشوی مرده نباید میخ کوبید و گرنه خود انسان می‌خکوب می‌شود.
- روح مرده با تشییع کنندگان تا گورستان می‌آید و از مردم می‌پرسد چرا گریه می‌کنند؟
- پیش از به خاک سپردن مرده سه بار تابوت را می‌گذارند و برمی‌دارند. تا مرده گور خود را بشناسد.
- اگر مرده زن باشد باید یکی از خویشاوندان محرم روی او را باز کند.
- دو تا چوب از درختی که خشک نشده و متعلق به فرد متوفی می‌باشد زیر بازوان مرده می‌گذارند. تا موقع بازپرسی فرشتگان نکیر و منکر مرده به آنها تکیه کند.
- موقع باز پرسی نکیر و منکر سر مرده به سنگ قبر برخورد می‌کند و عطسه می‌کند و می‌گوید الحمدلله رب العالمین و فرشتگان می‌فهمند که او مسلمان است.
- بعد از خاکسپاری باید سوره قدر را به یاد او بخوانند و ۷ خط بر روی گور او بکشند.
- اگر کسی چهار شنبه و یا شنبه بمیرد باید تکه‌ای از لباسش را با او دفن کنند.
- بعد از دفن هفت قدم از گور فاصله می‌گیرند و سپس هفت قدم نزدیک می‌شوند.
- شب دفن آتش زیادی بر روی گور روشن می‌کنند تا حیوانات را از آن جا دور نگه دارند.
- روحی که از بدن مرده خارج شده بر فراز کالبد خود به گورستان می‌آید و به روی گور خود جای می‌گیرد و منتظر فرشتگان مرگ می‌ماند تا بگذارند او به برزخ برود. تا روز رستاخیز آنجا بماند.

- نکیر و منکر از او می‌پرسند خدای تو کیست؟ پیغمبر تو کیست؟ امامان تو کیست
- اگر مرده ای زندگانی بدی داشته باشد گور او را چنان می‌فشارد که تمام شیری که در کودکی خورده از سوراخ‌های بینیش سرازیر می‌شود.
- به مجلس ختم باید به عدد فرد رفت یعنی سه نفر یا ۵ نفر
- تعداد قلیان‌ها هم باید فرد باشد.
- موقع برگشتن از مجلس ختم باید کفش‌ها را پا به پا کرد.
- معمولاً قبرها خیلی عمیق کنده نمی‌شوند.
- مصالح گورها اغلب به عنوان مصالح ساختمانی بکار می‌رود.
- در بعضی قبایل، مراسم قربانی برای مردگان خود انجام می‌دهند.
- زن‌ها بخشی از گیسوان خود را به یاد بستگان ذکور خود می‌برند و فدای آنان می‌کنند.
- قبر بوسیله تخته سنگی پوشیده می‌شود و روی آن تخته سنگ نام مرده و تاریخ وفات و چند بیت شعر و بعضی اوقات عکس متوفی به صورت نقاشی وجود دارد.
- روی بعضی قبرها تصاویری از تیغ دلاکی، شانه، مهر کوچک نماز، تسبیح، تیر و کمان، طپانچه، کتاب، چکش، سندان، ماله بنایی، کوزه، جام و غیره حک شده است.
- در بعضی قبرها تصاویری از انسان اسب سوار و یا شیر و قوچ حک شده است.
- علامت شیر روی سنگ قبر مرده نشان دهنده این است که شخص در اوج جوانی و کمال نیروی جسمانی دار فانی را وداع گفته است. و شیر نمودار دلاوری آنان است.
- زنان از این شیرهای روی قبرها حاجت می‌خواهند.

آداب مرگ در کتاب خشت تا خشت

- حنا بستن به دست و پای فرد محتضر که نشان‌دهنده شیعه علی و امت پیامبر است
- رو به قبله خواباندن فرد محتضر و آب تربت بر دهانش ریختن
- خواندن یس، الصافات و عدیله، تلقین و شهادتین گفتن
- دست به تن محتضر نمی‌زدند تا روح به راحتی از بدنش خارج شود.
- اگر مرده لبخند بر لبش داشت؛ می‌گفتند بهشتی است.
- اگر مرده چشمانش باز بود می‌گفتند؛ هنوز دل از دنیا نکنده
- دستمالی سفید روی صورتش می‌گذاشتند. از پشت سرش گره می‌زدند.
- یک دستمال سفید هم روی گوش‌ها و چانه او می‌گذاشتند و بر فرق سرش گره می‌زدند.
- پاهایش را راست و جفت می‌کردند و شست پاهایش را با کهنه ای به هم می‌بستند
- بازوهایش را می‌کشیدند و صاف به پهلوهایش می‌چسبانده.
- یک پارچه سفید رویش می‌کشیدند و یک طاقه شال ترمه بر روی او می‌انداختند و دست به او نمی‌زدند چون با مس میت غسل واجب می‌شد.
- باور داشتند که مرده هرچه زودتر به خاک رود، نشانه این است که ثوابکار است.

- در شب مرگ کسی، اغلب بیدار می‌ماندند و گریه و زاری می‌کردند.
- اگر مرده شب در خانه مانده بود بر روی سینه او قرآن می‌گذاشتند تا شیطان به جلدش نرود
- در مسجد قاری بالای سر مرده قرآن می‌خواند و شیطان جرات نداشت وارد بدنش شود.
- عجله برای خاکسپاری باعث می‌شد گاهی افرادی که به ظاهر مرده بودند در قبر زنده می‌شدند.
- گریه و ناله کردن، غش و ضعف کردن و مویه کردن مخصوصا زنی که شوهرش مرده بود.
- پیراهن چاک‌دادن و خاک گور بر سر ریختن و گل بر سر مالیدن
- گرمابه نرفتن و شانه نکردن و سر و ریش نتراشیدن
- شستشوی مرده مرد توسط مرده شور مرد و مرده زن توسط مرده شوی زن
- سه بار مرده را بلند می‌کردند و بر زمین می‌گذاشتند و بار چهارم به درون تابوت می‌گذاشتند
- موقع بیرون بردن تابوت از خانه انالله و انا الیه راجعون و لاله الاالله می‌خواندند.
- ۷ قدم دنبال تابوت رفتن ثواب دارد.
- مدتی تابوت را به دوش می‌کشیدند و بعد به نعش کش می‌سپردند.
- مرده شوی خانه بیشتر مخصوص فقرا بود و افراد متمول را در خانه شستشو می‌دادند.
- مرده شوی ها سر مرده را می‌شستند و به تنش کیسه و صابون می‌زدند و پاهایش را سنگ پا می‌زدند و بعد غسل می‌کردند و خشکش می‌کردند و حنوط می‌کردند یعنی مقداری کافور ساییده و تازه بر پیشانی و کف دست ها و سر زانو ها و روی دو شست پای او میمالیدند.
- دو ترکه تر و تازه از چوب خرما یا بید یا انار در کنار بازوان مرده می‌گذاشتند تا هنگام سوال قبر به آنها تکیه کند.
- سوراخ های بدن او را با پنبه می‌گرفتند. چون نمی‌تواند خود را قبض کند. نجس نشود.
- زیر زبان مرده عقیق پنج تن می‌گذاشتند. تا در هنگام شهادت دادن لال نشود.
- یک مهر بر پیشانی می‌بستند و گاهی دستمال اشک بر امام حسینش را به پیشانی می‌بستند
- اگر مرده زن بود تسبیحش را به گردنش می‌آویختند.
- در موقع کفن کردن از یک پارچه بزرگ به نام سرتاسری و همچنین ران پیچ و چشم بند ، سربند و لنگ استفاده می‌کردند.
- بعد از کندن گور و آماده کردن آن نماز میت می‌خواندند.
- مردی به درون گور می‌رفت و مردان دیگر جسد را از تابوت در می‌آوردند و سه بار بلند می‌کردند و بر زمین می‌گذاشتند و بار چهارم به مرده که درون قبر بود می‌سپردند.
- فرد درون گور مرده را به پهلو راست و رو به قبله می‌خواباند و پاره آجری زیر سرو خشتی خام در پشت او می‌گذارد.
- کسانی که بر سر مزار قرار دارند مستی خاک بر روی گور می‌ریزند و انگشت سبابه خود را بر روی گور می‌گذارند و سوره حمد و انا انزلنا می‌خوانند.
- سطلی آب بر روی گور می‌ریزند و اعتقاد دارند تا وقتی که گور تر است مرده را عذابش نمی‌کنند.
- در شب اول قبر اطرافیان برای مرده نماز وحشت می‌خوانند تا مرده که غریب و تنهاست نترسد.
- خویشان، دوستان و آشنایان به دیدن صاحب عزا می‌رفتند.
- مجلس ختم مردانه در زمستان در اطاق بیرونی و در تابستان در حیاط بیرونی بپا می‌شد.

- شال کشمیری در وسط اطلاق می‌گذاشتند و بر روی آن گلدان های گل و گلاب و آب یخ و حلوا و سی پاره قران ... می‌گذاشتند.
- وقتی تازه واردی می‌آمد به صاحب عزا تسلیت و سرسلامتی می‌گفت و فاتحه می‌خواند و گلاب به دستش می‌ریختند و حلوا تعارف می‌کردند و اگر سواد داشت یک سی پاره قرآن را می‌خواند و اگر سواد نداشت حمد و سوره می‌خواند.
- ختم زنانه هم در اندرونی مانند ختم مردانه برگزار می‌شد.
- هرکس که وارد می‌شد صاحب عزا گریه و ناله و فریاد و فغان را از سر می‌گرفت .
- تا سه روز اطعام فقرا به وسیله صاحبان عزا انجام می‌شد. شب هفت خانواده صاحب‌عزا بر سر قبر می‌رفتند و چند بشقاب حلوا و شکر پنیر و شیرینی و گلاب و قهوه می‌بردند. و روزه خوان‌ها می‌آمدند و روزه سیدالشهدا و فاطمه زهرا می‌خواندند. و گریه و زاری می‌کردند.
- مراسم چهلم و سال هم تقریباً شبیه مراسم هفت برگزار می‌شد.
- پس از چهلم، صاحبان عزا به بازدید پس دادن می‌پرداختند.
- خویشان و نزدیکان مرده یک ماه تا شش ماه سیاه می‌پوشیدند و بعد از آن یک ریش سفید، قواره‌هایی از پارچه برای آنها می‌برد و آنها را از عزا در می‌آورد.
- اولین عید بعد از مرگ همه به دیدن صاحب‌عزا می‌رفتند
- اگر جوانی از دنیا رفته بود شب‌هفت شمع های مشکی بر مزارش روشن می‌کردند و اگر از داش‌مشدی‌های محله بود حجله ای برایش می‌گذاشتند.

تحلیل مردم‌شناختی آیین‌ها و مناسک مربوط به مرگ

بررسی مناسک مربوط به مرگ از گذشته های دور تا به امروز نشان می‌دهد که اوضاع متغییر اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، زیست محیطی و روانی چگونه سبب تحول باورها و مناسک می‌شود.

از مرگ همیشه به عنوان نگران‌کننده ترین حس بشری یاد می‌شود و پیچیده‌ترین واکنش‌های عاطفی بشر نسبت به زندگی، در نگرش او نسبت به مرگ هم وجود دارد (مالینوفسکی ، ۱۳۸۶: ۱۵۳) مراسم دفن و تشییع جاوه‌ای‌ها (در کشور اندونزی)، نه عزاداری تاریخی است و نه ضجه و زاری بی‌امان و نه حتی اشک و اندوهی خشک بر مرگ عزیزی است؛ بلکه مراسمی است آرام و بی‌تظاهر؛ گاه کسل‌کننده و طولانی. آدابی است برای قطع‌شدن ارتباطی که از این پس ناممکن شده است. (Geertz, 1973). (153) مناسک از نظر گیرتر نوعی جهش‌اند. مؤمنان در مناسک دینی به درون امر قدسی جهش می‌کنند و از همین روست که پس از انجام دادن مناسک و بازگشت به زندگی عادی تغییر می‌کنند و به انسانهای متفاوتی تبدیل می‌شوند. (قجی نژاد و همکاران ۱۳۹۹) انسان امروزی در خودآگاهش باورها و عقاید انسان بدوی را خرافه‌ای بیش نمی‌داند اما در ناخودآگاهش نمادهایی هست که به گونه‌ای با باورهای اولیه پیوند دارد و در تمامی فرهنگ‌ها و اقوام، رسومی وجود دارد که انسان‌ها دلیل وجودی آن را نمی‌دانند؛ اما بدان معتقدند این مسئله نشان می‌دهد که شکل تغییر یافته باورهای انسان بدوی به عنوان نماد در دوران انسان متمدن وجود دارد و نمادها در هر دوره ای به فراخور فرهنگ و اندیشه باز آفرینی می‌شوند. (کزازی و فرقدانی ، ۱۳۸۶) حضور پرشمار آدمیان در مراسم درگذشتگان، نشانگر آن است که از میان همه آیین‌های گذار، آیین‌های مربوط به مرگ اهمیتی بیشتر دارند . از همین رو تشریفات خاص را برای آن اجرا می‌کنند (فرهی و همکاران ، ۱۴۰۰ : ۱۴۴) بررسی و مطالعه آیین‌های مربوط به مرگ نشان می‌دهد بسیاری از این آیین‌ها از گذشته‌های دور تا به امروز باقی‌مانده و به علت نقش کارکردی که داشته‌اند توانسته‌اند خود را حفظ کنند و در طول سالیان با اندک تغییراتی پایدار بمانند. و بعضی از این اعتقادات و آیین‌ها در دوره‌ای ظاهر

شده‌اند و در دوره ای دیگر از بین رفته‌اند. همانطور که یک علت واحد باعث بوجود آمدن این اعتقادات، آیین‌ها و مناسک نشده است. یک ارزشیابی و نتیجه‌گیری واحد هم امکان پذیر نیست.

غسل و شستشو و کفن کردن و تدفین

از گذشته‌های دور مرده را نجس می‌دانستند و اعتقاد داشتند که باید سریعاً غسل داده شود و کفن سفید پوشاندن بر میت، نشانه پاک‌ی و برتری هنگام رفتن به جهان دیگر است.

در آیین زرتشتی اعتقاد داشتند که تن انسان مادی‌ترین بخش وجود اوست و پس از مرگ، تن بیشتر می‌تواند مأمّن نیروهای اهریمنی قرار گیرد و منشاء این آلودگی، بر اساس متون اوستایی «دروچی نسو^۱» یا دیو مرگ و آلودگی‌هایی است که به سبب آن مرگ و نیستی گسترش می‌یابد و به هنگام جدایی روان از تن در جسم بی‌جان متوفی جای می‌گیرد. (Moazami 2016) پس از مرگ، وقتی جان از بدن جدا شد بی‌درنگ «درج نسو» همچون پلیدترین خرفستران^۲ از سرزمین‌های اباختر (شمال) می‌آید و بر تن مرده می‌تازد (وندیداد) در نتیجه این تازش است که جسد میت ناپاک و فاسد می‌گردد و لمس آن گناه به حساب می‌آید. بنابر این افراد ویژه‌ای حق دست زدن به مرده را دارند و اگر فردی غیر از آنان جسد را لمس کند، باید ۹ روز تمام با ادرار گاو غسل کند (مهدی زاده، ۱۳۷۹) ایرانیان دوران آشور اعتقاد داشتند اگر مرده را دفن نکنند و آزار رسانند تمام شهر گرفتار طاعون و وبا خواهد شد. (راوندی ۱۳۸۲، ج ۱) اعتقاد به اینکه باید سریعاً مرده را غسل کرده و کفن پوشاندن و دفن کرد. هم لزوم این موضوع را نشان می‌دهد که با پارچه‌های سفید و پاک از گسترش آلودگی‌های میکروبی احتمالی جلوگیری می‌شود. و همچنین سوزاندن اجساد هم می‌تواند دلیلی بر این مدعا باشد چرا که در عرض‌های شمالی که بیشتر سال یخبندان بود مرده‌ها را دفن می‌کردند و یخ زدن از گسترش آلودگی‌های میکروبی جلوگیری می‌کرد. شستشوی مرده بوسیله ادرار گاو که خاصیت ضدعفونی‌کننده دارد هم می‌تواند موید این موضوع باشد؛ به تدریج این شستشو به علت عدم دسترسی به ادرار گاو در شهرها به شستشو با سیر و سداب و گلاب و در دین اسلام به سدر و کافور تغییر یافته است. (فرهی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۴۹) رنگ سپید مظهر قداست و تعالی است. سپید در باور عبریان رمز شادی و طهارت است در باور بومیان امریکای مرکزی نشان صلح و سلامتی، در باور مسیحیان نماد روح مطهر، شادی و پاک‌ی و زندگی مقدس است. (کوپر، ۱۳۷۹: ۷۹-۹۰) رنگ سپید برای گذشتگان مقدس و پاک بود و آن را برای کفن استفاده می‌کردند جامه‌های سپید سیاوش نشان از بی‌گناهی او بوده است. سپیدی چهره رستگاران در قرآن (آل عمران آیه ۱۰۶) اسب سپید، برهما، ویشنو، هوم مقدس، گاو یکتا آفرید، بز اساطیری و... به رنگ سفید توصیف شده‌اند (بهار، ۱۳۷۵: ۴۷) حوا در سریانی به معنی سپید جامه است (مشکور، ۱۳۵۷: ۱۲۱)

تشییع جنازه

گذشتگان ما، تشییع جنازه و پیاده به دنبال جنازه رفتن را نوعی ادای احترام برای بازماندگان و روح میت می‌دانستند و سعی می‌کردند تا در مراسم تشییع جنازه میت شرکت کنند و به این وسیله ضمن نشان دادن ادب و احترام، موجب تسلی خاطر بازماندگان شده و با میت وداع کنند. این رسم تا امروز هم وجود دارد و موجب آرامش و تسلی خاطر بازماندگان می‌شود.

^۱- دیو لاشه، تجسم سرایت بیماری‌ها و ناپاکی و تجسم روح متلاشی و فاسد شدن است.

^۲- موجودات زیان باری مانند حشرات موزی، ازدها، مار، عقرب، موش

روشن کردن آتش و استفاده از تزئینات و بوهای خوش

روشن کردن آتش برای سوزاندن جسد و دور کردن دشمن‌های احتمالی و حیوانات درنده کم‌کم جای خود را به روشن کردن اجاق و چراغ خانه و بیدار ماندن و دور کردن شیاطین داد و بعد از آن در امروز تبدیل به روشن کردن شمع و نگهداری شمع‌دان‌ها بر مزار مردگان و یادبود آنها شده است. و همچنین سوزاندن اسفند و بخور و ایجاد فضای معنوی و استفاده از دسته گل‌های زیبا و عطرآگین و گلاب در مراسم مرگ از گذشته‌های دور تا به امروز وجود داشته و ادامه دارد. و باعث ایجاد فضای معنوی می‌شود.

نیایش‌ها و خیرات برای روان درگذشته

ایرانیان پیش از زرتشت معتقد بودند که روح انسان، پس از مرگ، در دنیایی سرد و تاریک به سر می‌برد و چشم به دست بازماندگان و خویشان زنده خود دوخته است تا در جهان مردگان، ثواب قربانی‌ها و ثواب هدایا و نذرانشان به آنان برسد و بازماندگان، با خیرات، نیازهای آنان را در جهان دیگر تامین کنند (بویس ۱۳۷۴ : ۱۶۶) خواندن اوراد و بخش‌هایی از اوستا و نیایش‌های مختلف و همچنین تلاوت قرآن باعث تسکین بازماندگان در فراغ درگذشتگان می‌شود. اعتقاد به جهان پس از مرگ اضطراب و وحشت بازماندگان را کاهش می‌دهد و التیامی برای آنها می‌باشد. در گذشته‌های دور اموال و خوردنی‌ها را به همراه مرده‌ها دفن می‌کردند و در کنارشان می‌گذاشتند چون اعتقاد داشتند که او در دنیایی دیگر می‌تواند از آن‌ها استفاده کند ولی به تدریج متوجه پوسیدگی و از بین رفتن خوراکی‌ها شدند و ترجیح دادند که این خوراکی‌ها را بین زندگان پخش کنند تا سود مادی آن به زنده‌ها و ثواب معنوی آن به مردگان برسد.

آیین سوگواری و عزا

پیراهن چاک دادن، گل به سر مالیدن، خراشیدن صورت، مو کندن، گریه و مویه و ناله کردن، برای نشان دادن تسلیم شدن در برابر مرگ و به نوعی خود و یا بخشی از خود را قربانی کردن است. ایرانیان اعتقاد داشتند که با تسلیم گویی می‌توانند خود را در غم بازماندگان سهیم کنند و در بازماندگان آرامش و صبر ایجاد کنند. باور داشتند که روح مرده در جهانی دیگر زندگی می‌کند و برای صلۀ رحم و همچنین، احترام به شخص میت و خوشحال کردن بازماندگان به دیدار قبور آنها می‌رفتند. (علی میرزایی و همکاران، ۱۳۹۷ : ۶۴) سوگواری و رفتارهای جاری را که بلافاصله پس از مرگ کسی در بین بازماندگانش دیده می‌شود می‌توان به عنوان الگویی از اعمال مذهبی مورد توجه قرار داد. انجام مراسم سوگواری بر اساس فرهنگ و سنن پیشینیان و متناسب با نقش و منزلت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و مذهبی شخص متوفی تشکیل می‌گردد. (رشیدوش، ۱۳۹۸ : ۵۴) در تورات آمده است که در جهان کنعان و یهود، برای مرگ ایزد گیاهی زنان با گریه‌های خود در واقع جادوی آب را به وجود می‌آوردند و موجب می‌شدند که ایزد بانوی آب بار دیگر اشک ریختن یعنی بارش باران را آغاز کند (بهار ۱۳۷۶ : ۲۶۹) و برپایی مجالس ختم و ترحیم باعث تسلی خاطر بازماندگان و ایجاد آرامش معنوی و روحی در آنها می‌شود.

اعتقاد به جهان پس از مرگ

ایرانیان باستان به عالم پس از مرگ اعتقاد داشتند و باور داشتند که روح آدمی پس از دفن هم زنده است و رفتار نزدیکان خود را می‌بیند و باید با اجرای مراسمی به آنها احترام بگذارند. (مهدی زاده، ۱۳۷۹)

اعتقاد به روح و در نتیجه پیدایش اندیشه و عمل تجلیل از نیاکان و بزرگان ارتباط عمده دین و شعائر دینی را با آداب و سنن اجتماعی نشان می‌دهد؛ زیرا کارکرد اساسی انسان در پدیده مرگ اعتقاد به جاودانگی انسان است که از تسلیم او در برابر مرگ و تباهی جلوگیری می‌نماید. (رشید وش، ۱۳۹۸: ۵۴) انسان از مواجه شدن با عقیده فنای کامل خود واهمه دارد و نمی‌تواند مرگ را پایان کار خود بداند و با قبول زندگی معنوی پس از مرگ، به تسلی خاطر می‌رسد. با این حال همیشه احساسات دوگانه و پیچیده‌ای نظیر بیم و امید در رویارویی با مرگ وجود داشته‌است. تجزیه شدن بدن مرده و از بین رفتن جسم، باعث می‌شود که انسان در هر مرحله از تمدن که به سر می‌برد، ترس و نگرانی پنهانی از نابود شدن و از بین رفتن در خود احساس کند. اعتقاد بشر به زندگی ابدی، از موهبت‌های مذهب به شمار می‌رود. مذهب، مانع از تسلیم شدن انسان در برابر مرگ و نابودی می‌شود. می‌توان اعتقاد به جاودانگی را به عنوان روح ایمان و مراسم سوگواری پس از مرگ را نوعی عمل مذهبی در نظر گرفت، (مالینوفسکی، ۱۳۸۶: ۱۵۷) هر فرهنگی نظام فکری خاصی را پیرامون واقعیت و چاره‌پذیری مرگ تولید کرده است. جوامع انسان‌های نخستین با پرستش نیاکان، پلی میان مردگان و زندگان برقرار می‌ساختند. به تدریج آنها مرگ را پایان نشمرندند بلکه انتقال به جهانی دیگر دانستند که اتصال فوق‌العاده محکمی با دنیای خاکی دارد. (راسل، ۱۳۵۱: ۱۸۲) یونانیان در مواجهه با ترس از مرگ، عقل و فلسفه را به کار گرفتند. یهودیان نخستین، به اعمال دینی متنوعی، مانند طهارت، غسل، صدقه پناه بردند. مسیحیان قرون وسطی مرگ را آزادی روح از بدن تعبیر کردند. و انسان دنیای معاصر با پناه بردن به صنایع تفریحی و بهداشتی، یاد مرگ را فراموش می‌کند. (زندگی، ۱۳۹۴: ۹) مرگ در مفهوم قرآنی به معنای فوت و نیستی نیست بلکه وفات به معنای گرفتن است. این گرفتن به معنای انتقال از جهانی به جهانی دیگر و از حالتی به حالتی کامل‌تر است. از نظر قرآن، مرگ نه تنها در پایان زندگی بلکه در هر دم اتفاق می‌افتد و انسان هر دم جامه‌ای را می‌کند و جامه‌نویی از زندگی می‌پوشد. (منصوری، ۱۳۹۱) زندگی در سایه روشن مرگ باعث می‌شود که رنگها و صداها وجود وضوح بیشتری بیابند، تبسم‌ها و خنده‌ها مسری شوند، تماسها، محبتها و در آغوش کشیدن‌ها گرم‌شود، و ارتباطات انسانی و رای باورها و قیود دیگر شوند. (Bartholome, 1995) اگرچه بسیاری باور به بقای روح و یا زندگی پس از مرگ را نیز نوعی انکار مرگ می‌شمارند، اما بر این امر صحنه می‌گذارند که هدفمندبودن زندگی در چارچوب جهان پس از مرگ، مایه امید و کاهش اضطراب در باره مرگ می‌شود در حالی که انکار مرگ در چارچوب جامعه، تنها سبب بالا رفتن اضطراب آدمی شده است. (کوبلر راس، ۱۳۸۶: ۱۶) انسان همواره به دنبال راهکارهایی برای فرار از دیو شوم مرگ و بدست آوردن آب حیات و روئین تنی و جاودانگی بوده است ولی وقتی مرگی اتفاق می‌افتد جز رضا و تسلیم کار دیگری از دستش بر نمی‌آید. و با گریه و ناله و موی کندن و خراشیدن صورت خود، خونین و مالین کردن و اشک ریختن، خود را قربانی می‌کند و تسلیم می‌شود.

نتیجه گیری

انسان از گذشته‌های دور برای گذر از مراحل سخت تولد، بلوغ و مرگ برای هرکدام از این مراحل آداب، آیین و مناسکی را خلق کرده است تا بتواند از این مراحل به سلامت عبور کند. هانری ماسه و کتیاری با روش‌های مردم‌نگاری، مشاهده مشارکتی و استفاده از سفرنامه‌ها و اسناد موجود آداب، آیین و معتقدات ایرانیان را در دوره صفوی و قاجار روایت کرده‌اند و دریچه کوچکی به باورها، اعتقادات، آداب و آئین مردم در این برهه زمانی گشوده‌اند. ما در این تحقیق با روش کیفی و کتابخانه‌ای و استفاده از کتب و مقالات و با استفاده از چارچوب نظری کارکردگرایی، ساختارگرایی و تفسیرگرایی، آداب و آیین مربوط به مرگ و تدفین را مطالعه کرده و تحلیلی مردم‌شناختی برای این آداب ارائه داده‌ایم. بررسی آیین و آداب مربوط به مرگ و تدفین، از گذشته‌های

دور تا به امروز نشان می‌دهد بسیاری از باورها و آیین‌ها ریشه‌هایی در تفکر و باورهای انسان در دوران گذشته داشته و با توجه به نیازها و شرایط اجتماعی، جغرافیایی، اقتصادی، تاریخی، سیاسی و محیط زیستی و شرایط زمانی و مکانی شکل گرفته و به تدریج از بین می‌روند و یا تغییر می‌کنند و می‌توان گفت بعضی از آنها فرضیه‌های اثبات نشده‌ای هستند که وارد ذهن می‌شوند و پایدار می‌مانند و یا خود به خود از بین می‌روند. و آنچه در یک سطح، باوری نیرومند و شکوفا به حساب می‌آید در سطح پیشرفته‌تر، به خرافات تبدیل می‌شود. مرگ، آخرین مرحله زندگی انسان است که همیشه برای انسان‌ها مبهم و هراس‌انگیز بوده است. غسل و شستشو و کفن کردن و تدفین از آدابی می‌باشد که از گذشته‌های دور تا به امروز پابرجاست شاید در گذشته بیشتر مرگ‌های طبیعی در اثر بیماری‌های مسری اتفاق می‌افتاد و دست زدن به مرده باعث انتقال این بیماری‌ها و گسترش آنها می‌شد در نتیجه با این اعتقاد که مرده نجس است و بعد از دست زدن به او باید سریعاً غسل کرد باعث عدم گسترش بیماری‌های مسری می‌شده است. و باید مرده را سریعاً غسل داد و کفن سفید پوشاند تا از گسترش آلودگی‌ها جلوگیری شود و مرده پاک و مقدس به دنیایی دیگر برود. در آیین اسلام هم این اعتقاد ادامه پیدا کرده و تا به امروز هم دست زدن به مرده باعث واجب شدن غسل مس میت می‌شود. و در تدفین و دست زدن به مرده ترس و دلهره‌ای آمیخته به عشق مقدس وجود دارد. گذشتگان ما، بر این باور بودند که پیاده راه پیمودن به دنبال جنازه و تشییع جنازه، نوعی ادای احترام به روح میت و بازماندگان است. و همچنان هم این رسم ادامه دارد و موجب آرامش، تسکین و تسلی خاطر بازماندگان می‌شود

روشن کردن آتش برای سوزاندن جسد و دور کردن دشمن‌های احتمالی و حیوانات درنده کم‌کم جای خود را به روشن کردن اجاق و چراغ خانه و بیدار ماندن و دور کردن شیاطین داد و بعد از آن در امروز تبدیل به روشن کردن شمع و نگهداری شمع دان‌ها بر مزار مردگان شده است. سوزاندن اسفند و بخور و ایجاد فضای معنوی و استفاده از گل‌ها و دسته گل‌های زیبا و عطرآگین و گلاب در مراسم مرگ از گذشته‌های دور تا به امروز وجود داشته و ادامه دارد. و باعث ایجاد فضای معنوی و آرامش می‌شود. در گذشته‌های دور اموال و خوردنی‌ها را به همراه مرده‌ها دفن می‌کردند و در کنارشان می‌گذاشتند چون اعتقاد داشتند که او در دنیایی دیگر می‌تواند از آن‌ها استفاده کند ولی به تدریج متوجه پوسیدگی و از بین رفتن خوراکی‌ها شدند و ترجیح دادند که این خوراکی‌ها را بعنوان خیرات بین زندگان پخش کنند تا سود مادی آن به زنده‌ها و ثواب معنوی آن به مردگان برسد. آیینی مانند پیراهن چاک دادن، گل به سر مالیدن، خراشیدن صورت، مو کندن، ناله کردن و اشک ریختن، برای نشان دادن تسلیم شدن در برابر مرگ و به نوعی خود و یا بخشی از خود را قربانی کردن است. و اعتقاد به جهان پس از مرگ باعث آرامش بازماندگان می‌شود.

این مقاله از رساله دکتری رضا معتمد دانشجوی دکتری مردم‌شناسی استخراج شده است.

منابع

- آل حسن، ع.، و ایل‌بیگی‌پور، ب. (۱۴۰۰). سنت تدفین در میان کوچندگان بختیاری. نامه انسان‌شناسی، ۳۲(۳۲)، ۳۱-۴۶.
- اسماعیل‌پور، ا. (۱۳۷۷). اسطوره بیان نمادین. سروش.
- انصاری، ف. (۱۳۸۱). روش تحقیق کیفی. نامه انسان‌شناسی، ۱(۲)، ۱۹۲-۱۸۷.
- بویس، م. (۱۳۷۴). تاریخ کیش زرتشت (۵. صنعتی‌زاده، مترجم). توس.

- بویس، م. (۱۳۴۸). دیانت زرتشتی در دوران متأخره. در دیانت زرتشتی (ف. و همن، مترجم، صص ۱۸۳-۱۲۹). بنیاد فرهنگ ایران.
- بهار، م. (۱۳۷۵). پژوهشی در اساطیر ایران (بارہ نخست و دوم). آگه.
- خانلری (ناتل)، پ. (۱۳۶۵). تاریخ زبان فارسی (جلد ۱). فردوسی.
- دارمستر، ج. (۱۳۴۸). تفسیر اوستا و ترجمه گاتها (م. جوان، مترجم). چاپخانه رنگین.
- دوریته، ژ. ف. (۱۳۸۳). درباره منشأ فرهنگ (ج. رفیع فر، مترجم). نامه انسان‌شناسی، ۱(۵)، ۱۹۷-۲۱۵.
- راسل، ب. (۱۳۵۱). تاریخ فلسفه غرب (جلد ۱، ن. دریا بندری، مترجم). خوارزمی.
- راوندی، م. (۱۳۸۲). تاریخ اجتماعی ایران (جلد ۱، نشر الکترونیکی). امیر کبیر.
- رشیدوش، و. (۱۳۹۸). تحلیل مردم‌شناختی مراسم مذهبی الله‌الله حسینیه وینا (مراسم احرام بستن) در شهرستان مراغه. نشریه علمی تخصصی شباک، ۵(۹)، ۴۸-۶۲، ۵۳.
- رضایی، م. (۱۳۸۲). آیین‌های تدفین اقوام باستان. کتاب ماه هنر، ۵۵ و ۵۶، ۱۳۴-۱۲۰.
- رضی، ه. (۱۳۸۲). آیین مغان (پژوهشی در باره دین‌های ایران باستان). سخن.
- رفیع فر، ج. و کمالو، خ. (۱۳۹۳). بررسی آیین حنابندان از دیرباز تاکنون. دوفصلنامه فرهنگ و ادبیات عامه، ۲(۴)، ۲۷-۵۳.
- رید، ا. (۱۳۶۳). انسان در عصر توحش (م. عنایت، مترجم). هاشمی.
- ریویر، ک. (۱۳۸۴). درآمدی بر انسان‌شناسی (ن. فکوهی، مترجم، چاپ پنجم). نی.
- زندى، م. (۱۳۹۴). بررسی رویکرد وجودگرایانه به رابطه مرگ‌اندیشی و سلامت روانی از منظر آیات و روایات [پایان‌نامه دکتری، دانشگاه باقرالعلوم] (س. م. موسوی، راهنما؛ ف. براتی سده، مشاور).
- شرف‌الدین، س. (۱۳۷۹). چگونگی تدفین مردگان در عصر آهن در فلات ایران. زهد.
- علی‌میرزایی، ا.، باقری، ن.، و جعفری قریه‌علی، ح. (۱۳۹۷). بررسی آداب، رسوم و آیین‌های سوگواری در قصه‌های عامیانه. دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه، ۶(۲۳)، ۴۷-۶۸.
- فرید، م. ص. (۱۳۸۸). مبانی انسان‌شناسی. پشتون.
- فروهوشی، ب. (۱۳۷۴). ایران ویج. انتشارات دانشگاه تهران.
- فرهی، ر.، ابراهیم، ع.، گشتاسب، ف.، و حسینی حمید، ز. (۱۴۰۰). تحول در مناسک زرتشتی مربوط به مرگ با گذر به دوره اسلامی. دوفصلنامه علمی-پژوهشی ادیان، ۱۵(۳۰)، ۱۶۶-۱۴۳.
- فکوهی، ن. (۱۳۸۲). تاریخ اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناسی. نی.
- قجی‌نژاد، ش.، باصری، ع.، سید، م.، و رشیدوش، و. (۱۳۹۹). بررسی انسان‌شناسی نمادین مناسک و آیین‌های شمنی در بین اقوام ترکمن بر اساس دیدگاه کلیفورد گیرتز. مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۴(۱۱)، ۲۳۵-۲۱۹.

- کتیرایی، م. (۱۳۷۸). از خشت تا خشت. ثالث.
- کزازی، م. و فرقدانی، ک. (۱۳۸۶). توتام در داستان‌های شاهنامه. فصلنامه زبان و ادبیات، ۳۴(۳۴)، ۱۱۳-۸۵.
- کوبلرراس، ا. (۱۳۸۶). پایان راه (پیرامون مرگ و مردن) (ع. بهرامی، مترجم). رشد.
- کوپر، ج. س. (۱۳۷۹). فرهنگ نمادهای سنتی (م. کرباسیان، مترجم). فرشاد.
- ماسه، ه. (۱۳۹۱). معتقدات و آداب ایرانی (از دوره صفویه تا دوره پهلوی) (م. روشن‌ضمیر، مترجم). شفیعی.
- مالینوفسکی، ب. (۱۳۸۶). مرگ و وحدت جمعی دوباره (س. سلیمیان، مترجم). فرهنگ مردم ایران، ۹(۱۰)، ۱۶۰-۱۵۱.
- مسکوب، ش. (۱۳۷۵). سوگ سیاوش (در مرگ و رستاخیز) (چاپ پنجم). خوارزمی.
- شکور، م. ج. (۱۳۴۷). تاریخ اجتماعی ایران در عهد باستان. انتشارات دانشسرای عالی تهران.
- مشکور، م. ج. (۱۳۵۷). فرهنگ تطبیقی عربی با زبان‌های سامی و ایرانی. بنیاد فرهنگ ایران.
- مظاهری، ع. ا. (۱۳۷۷). خانواده ایرانی در دوران پیش از اسلام (ع. توکل، مترجم، چاپ دوم). قطره.
- معقولی، ن. و طاووسی، م. (۱۳۸۷). مرگ و آیین‌های مربوط به آن در ایران باستان. نامه فرهنگستان، ۱۰(۳)، پیاپی ۳۹، ۱۵۰-۱۶۰.
- منصوری، خ. (۱۳۹۱). حالات زمان مرگ از نگاه قرآن. قابل دسترس در آدرس www.parsian.com.
- مهدی‌زاده، ع. (۱۳۷۹). مرگ و مراسم تدفین در دین مزدایی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ۴۲-۴۱(۱۵۳-۱۵۴)، ۳۵۳-۳۶۹.
- هینلز، ج. (۱۳۷۳). شناخت اساطیر ایران (ژ. آموزگار و ا. تفصلی، مترجمان). چشمه.

References

- Āl-e Hasan, Ā., & Ilbegi-Pour, B. (2021). Sonnat-e tadfīn dar miyān-e kochandegān-e Bakhtiāri [Burial traditions among Bakhtiari nomads]. *Nāmeḥ-ye Ensān-shenāsi*, 32(32), 31-46. {in Persian}
- Esmā'īlpour, A. (1998). Ostureh bayān-e namādin [Myth as symbolic expression]. Soroush. {in Persian}
- Ansari, F. (2002). Ravesh-e tahqiq-e keyfi [Qualitative research method]. *Nāmeḥ-ye Ensān-shenāsi*, 1(2), 187-192. {in Persian}
- Boyce, M. (1995). *Tāriḥ-e kish-e Zartosht* [A history of Zoroastrianism] (H. San'atizadeh, Trans.). Tous. {in Persian}
- Boyce, M. (1969). *Diānat-e Zartoshti dar dovān-e mota'akher-e* [Zoroastrian religion in the later period]. In *Diānat-e Zartoshti* [Zoroastrian religion] (F. & H., Trans., pp. 129-183). *Bonyād-e Farhang-e Iran*. {in Persian}
- Bahar, M. (1996). *Pazhuheshi dar asātir-e Iran* [A research on Iranian mythology] (Vols. 1-2). Āgah.
- Khānlari (Nātel), P. (1986). *Tāriḥ-e zabān-e Fārsi* [History of the Persian language] (Vol. 1). Ferdowsi. {in Persian}
- Darmesteter, J. (1969). *Tafsir-e Avestā va tarjomeh-ye Gāthā-hā* [Interpretation of the Avesta and translation of the Gathas] (M. Javān, Trans.). Rangin Printing House. {in Persian}
- Duryette, J. F. (2004). *Dar bāreh-ye manshā'-e farhang* [On the origin of culture] (J. Rafi'far, Trans.). *Nāmeḥ-ye Ensān-shenāsi*, 1(5), 197-215. {in Persian}

- Russell, B. (1972). *Tārikh-e falsafeh-ye gharb* [A history of Western philosophy] (Vol. 1, N. Daryābandari, Trans.). Khārazmi. {in Persian}
- Rāvandi, M. (2003). *Tārikh-e ejtemā'i-ye Iran* [Social history of Iran] (Vol. 1, electronic edition). Amirkabir. {in Persian}
- Rashidvash, V. (2019). Tahlil-e mardom-shenākhti-ye marāsem-e mazhabi-ye "Allah-Allah Hoseineh Vinā" (marāsem-e ehrām bastan) dar shahrestān-e Marāgheh [An anthropological analysis of the religious ritual "Allah-Allah Hoseineh Vina" (the ritual of tying the pilgrim's belt) in Maragheh county]. *Elmi-ye takhassosi-ye Shabāk*, 5(9, Serial No. 48), 53–62. {in Persian}
- Rezāei, M. (2003). Āyin-hā-ye tadin-e aqvām-e bāstān [Burial rites of ancient peoples]. *Ketāb-e Māh-e Honar*, 55 & *56*, 120–134. {in Persian}
- Razi, H. (2003). Āyin-e Moghān (pazhuheshi dar bāreh-ye din-hā-ye Irān-e bāstān) [The rite of the Magi (a research on the religions of ancient Iran)]. Sokhan. {in Persian}
- Rafī'far, J., & Kamallou, Kh. (2014). Barresi-ye āyin-e hanābandān az dir-bāz tā konun [A study of the henna ceremony from ancient times to the present]. *Dofasl-nāmeḥ-ye Farhang va Adabiyāt-e Āmeh*, 2(4), 27–53. {in Persian}
- Reed, E. (1984). *Ensān dar asr-e tohish* [Man in the age of savagery] (M. Enāyat, Trans.). Hāshemi.
- Rivière, C. (2005). *Darāmadi bar ensān-shenāsi* [Introduction to anthropology] (N. Fakuhi, Trans., 5th ed.). Ney. {in Persian}
- Zandi, M. (2015). Barresi-ye ruykard-e vojudi-garāyāneh be rābeteh-ye marg-andishi va salāmat-e ravāni az manzar-e āyāt va revāyāt [An existential approach to the relationship between death contemplation and mental health from the perspective of Quranic verses and traditions] [Doctoral dissertation, Bāqer al-Olum University] (S. M. Musavi, Supervisor; F. Barāti Sedeh, Advisor). {in Persian}
- Sharafoddin, S. (2000). Chegunchi-ye tadin-e mordegān dar asr-e āhan dar falāt-e Iran [Burial practices of the dead in the Iron Age on the Iranian plateau]. Zohd. {in Persian}
- Ali-Mirzaei, E., Bāgeri, N., & Jafari Ghariyeh-Ali, H. (2018). Barresi-ye ādāb, rosūm va āyin-hā-ye sugoāri dar qesseh-hā-ye āmiyāneh [A study of mourning customs, traditions, and rites in folktales]. *Domāh-nāmeḥ-ye Farhang va Adabiyāt-e Āmeh*, 6(23), 47–68. {in Persian}
- Farbod, M. S. (2009). *Mabāni-ye ensān-shenāsi* [Foundations of anthropology]. Pashutan.
- Farhvashi, B. (1995). *Irān-vich*. Tehran University Press. {in Persian}
- Farhi, R., Ebrāhim, A., Goshtasb, F., & Hosseini Hamid, Z. (2021). Tahavvol dar manāsek-e Zartoshti marboot be marg bā gozar be doreh-ye Eslāmi [Evolution in Zoroastrian death rituals through the Islamic period]. *Dofasl-nāmeḥ-ye Elmi-Pazhuheshi-ye Adyān*, 15(30), 143–166. {in Persian}
- Fakuhi, N. (2003). *Tārikh-e andishev va nazariyeh-hā-ye ensān-shenāsi* [History of anthropological thought and theories]. Ney. {in Persian}
- Ghajinezhad, Sh., Bāsari, A., Seyyed, M., & Rashidvash, V. (2020). Barresi-ye ensān-shenāsi-ye namādin-e manāsek va āyin-hā-ye shamani dar beyn-e aqvām-e Torkaman bar asās-e didgāh-e Clifford Geertz [A symbolic anthropological study of shamanic rituals among Turkmen tribes based on Clifford Geertz's perspective]. *Motāle'āt-e Bāstān-shenāsi-ye Pārsch*, 4(11), 219–235. {in Persian}
- Katirāei, M. (1999). *Az khesht tā khesht* [From clay to clay]. Sales. {in Persian}
- Kazāzi, M., & Farghadāni, K. (2007). Totem dar dāstān-hā-ye Shāhnāmeḥ [Totem in the stories of the Shahzameh]. *Fasl-nāmeḥ-ye Zabān va Adabiyāt*, 34(34), 85–113. {in Persian}
- Kübler-Ross, E. (2007). *Pāyān-e rāh (pirāmun-e marg va mordan)* [On death and dying] (A. Bahrami, Trans.). Roshd. {in Persian}
- Cooper, J. C. (2000). *Farhang-e namād-hā-ye sonnati* [An illustrated encyclopaedia of traditional symbols] (M. Karbāsiān, Trans.). Farshād. {in Persian}
- Massé, H. (2012). *Mo'taqedāt va ādāb-e Irāni (az doreh-ye Safaviyeh tā doreh-ye Pahlavi)* [Persian beliefs and customs (from the Safavid to the Pahlavi period)] (M. Roshan-zamir, Trans.). Shafi'i. {in Persian}

- Malinowski, B. (2007). Marg va vahdat-e jam'i dobāreh [Death and the reintegration of the group] (S. Salimiān, Trans.). Farhang-e Mardom-e Iran, 9(10), 151–160. {in Persian}
- Maskub, Sh. (1996). Sug-e Siāvash (dar marg va rastākhez) [The mourning of Siavash (on death and resurrection)] (5th ed.). Khārazmi. {in Persian}
- Meshkur, M. J. (1968). Tārikh-e ejtemā'i-ye Iran dar ahd-e bāstān [Social history of Iran in ancient times]. Dāneshsarā-ye Āli-ye Tehran. {in Persian}
- Meshkur, M. J. (1978). Farhang-e tatbiqi-ye Arabi bā zabān-hā-ye Sāmi va Irāni [Comparative dictionary of Arabic with Semitic and Iranian languages]. Bonyād-e Farhang-e Iran. {in Persian}
- Mazāheri, A. A. (1998). Khānevādeh-ye Irāni dar dovān-e pish az Eslām [The Iranian family in the pre-Islamic period] (A. Tavakol, Trans., 2nd ed.). Qatreh. {in Persian}
- Ma'quli, N., & Tāvusi, M. (2008). Marg va āyin-hā-ye marboot be ān dar Irān-e bāstān [Death and its related rituals in ancient Iran]. Nāmeḥ-ye Farhangestān, 10(3, Serial No. 39), 150–160. {in Persian}
- Mansuri, Kh. (2012). Hālāt-e zamān-e marg az negāh-e Qor'ān [The states of the time of death from the perspective of the Quran]. Retrieved from www.parsian.com. {in Persian}
- Mehdizādeh, A. (2000). Marg va marāsem-e tadfīn dar din-e Mazdā'i [Death and burial ceremonies in the Mazdean religion]. Dāneshkadeh-ye Adabiyāt va Olum-e Ensāni-ye Dāneshgāh-e Tehran, 41–42(154–153), 353–369. {in Persian}
- Hinnells, J. (1994). Shenākht-e asātir-e Iran [Persian mythology] (J. Āmuzgār & A. Tafazzoli, Trans.). Cheshmeh. {in Persian}
- Bartholome, W. (1995). Living in the light of death. Bulletin of the University of Kansas Medical Center, 45(2), 52.
- Geertz, C. (1973). The interpretation of cultures: Selected essays. Basic Books.
- Moazami, M. (2016). Nasu. In Encyclopædia Iranica (online edition). Retrieved from <https://www.iranicaonline.org>
- Modi, J. (1922). The religious ceremonies and customs of the Parsees. British India Press.
- Soderblom, N. (1911). Death and disposal of dead. In J. Hastings (Ed.), Encyclopedia of religion and ethics (Vol. 4, pp. 502–505). T. & T. Clark.
- Motamed, R., Mansour Lecoorge, M. H., & Rashidvash, V. (n.d.). Death ritual, funeral and burial in Iranian customs and beliefs: An anthropological analysis based on the narratives of Hanri Mase and Mahmoud Katiraei in the books of Iranian customs and beliefs and Khesht to Khesht. [Journal Name Unknown—Please add if available].